

Unele date despre Țările Române și Peninsula Balcanică într-un manuscris al lui Ibrahim Hamdi

MIHAI MACUC

O lungă perioadă, cunoștințele geografice ale învățaților din Imperiul Otoman s-au bazat în exclusivitate pe harta întocmită în antichitate de Ptolemeu (90–168 d.Hr.). Fiind nu doar un iscusit conducător de oști, ci și un iubitor de artă și știință, preocupat de cercetările savanților epocii sale, sultanul Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, a poruncit ca denumirile utilizate de Ptolemeu să fie traduse în arabă¹. Astfel, sistemul geografic și astronomic creat de acesta (turcii îl numeau Batlamyos) a rămas vreme de mai bine de un secol și jumătate singurul familiar cercurilor elitiste de la Istanbul. Cu toate că după Copernic (1473–1543) și după descoperirea Americii de către Columb, mai ales în statele Europei occidentale s-a impus treptat o nouă viziune asupra Pământului și a locului său în Univers, otomanii au rămas atașați – nu numai din pur conservatorism, ci și din rațiuni de ordin religios (preceptele Coranului nu permiteau interpretări diferite) – de viziunea ptolemeică. După activitatea cartografică remarcabilă a amiralului (capudan) Piri Reis (1470–1554) – din a cărui operă însă nu s-au păstrat decât fragmente disparate², ca și din lucrările urmașului său, Saydi Ali Reis – abia către începutul secolului al XVII-lea vom asista la încercări timide de a introduce în conștiința supușilor sultanilor elemente novatoare în acest sens. Șeicul Mehmed Iklasî (un francez convertit la islamism și stabilit în Imperiul Otoman) a tradus lucrările cu caracter geografic ale lui Mercator (*Atlas, sive Cosmographie meditationes di fabrica mundi*, tipărită întâia oară în 1606) și Abraham Ortelius (*Teatrum Orbis terrarum*, apărută inițial la Antwerp, în 1570), unindu-le într-o compilație intitulată *Atlas Minor*. O ediție revizuită a acestuia avea să fie concepută mai apoi de Kâtib Celebi (1609–1657). Totuși, cel care a avut curajul să menționeze cel dintâi, fie și în treacăt, teoria copernicană, a fost inventatorul tiparului cu litere turcice, învățatul Ibrahim Müteferrika (1674–1754).

Toate aceste prime scrieri preluau date ale unor predecesori, fără a cuprinde prea multe detalii cu privire la Țările Române, deși ele se învecinau cu Imperiul otoman. Nici șeicul Hassan Esîrî, comandantul corpului artificierilor, care a colindat timp îndelungat prin provinciile Rumeliei, cunoscându-le îndeaproape, nu oțeră, în lucrarea în două volume concepută în 1729, amănunte despre statele de la nord de Dunăre, locuite de români.

Cel care aduce în opera sa astfel de mențiuni este Ibrahim Hamdi, autorul unui *Atlas* din care s-au păstrat doar fragmente ale părții a doua³. Născut în

¹ Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde ilim (Știința la turcii otomani)*, Istanbul, 1970, p. 23.

² Dr. Afetinan, *Piri Reis'in Amerika Haritası – 1513 (Harta Americii la 1513, a lui Piri Reis)*, Ankara, 1954; Saadi Selen, *Piri Reis'in Şimali Amerika Haritası telefî (O hartă a Americii a lui Piri Reis)*, Ankara, 1937; Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p. 199–200.

³ Cenghiz Orhonlu, *XVII yüz yilda Osmanlılarda coğrafya ve Bartınli Ibrahim Hamdi'nin Atlas'ı (Geografia otomană și Atlasul lui Ibrahim Hamdi)*, Istanbul, 1964, p. 115–140. Manuscrisul partă data de 1 martie 1750, scrisă de mâna autorului; totuși, el a fost completat ulterior cu descrieri ale unor evenimente petrecute până la 1760. Se presupune, pe baza unor fragmente disparate editate de Talat Mumtaz Bey în 1938, că prima parte s-ar fi referit la posesiunile estice ale Imperiului otoman.

localitatea Enduz din districtul Ulus, provincia Bolu, Ibrahim Hamdi și-a petrecut o parte din tinerețe, sub supravegherea atentă a tatălui său – un funcționar înstărit – în cetatea Timișoarei. Aici, o parte din oștile lui Mustafa al II-lea (1695–1703) pregăteau campania împotriva austrieșilor. Evenimentele de atunci s-au întipărit cu putere în memoria lui Ibrahim Hamdi. Părăsind Timișoara în anul 1716, tânărul otoman a intrat, la rândul său, ca funcționar în administrație, mai întâi la Târnovo, apoi la Hotin. După ce a petrecut alți câțiva ani la Istanbul și în Anatolia, între 1736–1737 participă la luptele duse de armatele otomane împotriva trupelor țariste. Astfel, el a avut ocazia să cunoască multe locuri și să asiste la evenimente istorice importante, strângând informații pe care le va folosi mai târziu în lucrarea terminată în 1750.

Atlasul nu este o scriere propriu-zis geografică, având un caracter de *mixtum compositum*, ca, de altfel, multe ale lucrării ale timpului respectiv. Asemenea unor autori care l-au precedat, Ibrahim Hamdi a inclus, pe lângă descrieri ale unor țări, regiuni sau orașe, multe relatări ale unor evenimente la care a asistat, sau care i s-au relatat de către diferiți martori. Instruit și inteligent, el s-a folosit, de asemenea, de mai multe izvoare – surse documentare scrise – dintre care unele sunt chiar menționate în manuscris (Ebu Bekir bin Behram Dimișki, *Atlas-i kebir*, Kâtib Celebi, *Djihannuma*, Piri Reis, *Kitab-i Bahriye*, Yakut al Hamavi, *Mu'cem abduldân*)⁴. Manuscrisul conține prețioase informații despre normele de protocol existente atunci la Înalta Poartă, despre codurile de legi, despre organizarea militară, arsenalul maritim și navele de război ale Imperiului Otoman. Totodată, Ibrahim Hamdi descrie provinciile europene ale acestuia, inserând și referiri la Țările Române, pe care le-a cunoscut direct, în misiunile îndeplinite pentru aprovizionarea cu diverse produse.

Autorul explică astfel modul în care s-a extins treptat teritoriul Rumeliei și ce înțelegeau otomanii prin acest termen. În general, turcii otomani foloseau cuvântul „*Rumelia*“ pentru a desemna întregul areal al Peninsulei Balcanice. Se știe că ei au preluat această denumire de la bizantini, care se desemnau prin apelativul „*romei*“, folosind, pentru Imperiul Bizantin, adesea, genericul „*Romania*“ sau „*Țara Romeilor*“. Totuși, la început, termenul „*Rumelia*“ desemna câteva mici posesiuni otomane de pe continentul european; treptat, o dată cu extinderea cuceririlor, acest cuvânt a căpătat o semnificație mai largă, ajungând ca prin el să se înțeleagă, de fapt, întreaga Turcie europeană. (Ca o paranteză, să adăugăm că în secolul al XIX-lea, otomanii foloseau, pentru întreaga Peninsulă Balcanică, genericul „*Rumeli-i Şahana*“ – ceea ce s-ar traduce prin „*Rumelia cea minunată*“ – ori de „*Avrupa-i Osmanî*“ – respectiv, „*Europa osmană*“, în vreme ce azi, în Anatolia, „*balkan*“ înseamnă încă doar „ținut muntos“⁵).

Ibrahim Hamdi enumeră unsprezece provincii care aparțineau Rumeliei înainte de 1683 – anul asediului nereușit al Vienei – incluzând între ele și vilaetul Rumeliei propriu-zise. Aceste provincii erau: Bosnia, Buda (Budín), Timișoara,

⁴ Idem, *Ottoman Geographical Knowledge in the Eighteen Century*, in *A Historical Geography of the Balkans* (ed. F.W. Carter), University College and School of Slavonic and East European Studies, London, Academic Press, 1977, p. 274–279.

⁵ Demetrios J. Georgacas, *The Names for Asia Minor Peninsula*, Heidelberg, 1971, p. 122–124.

Kanizsa, Eger, Oceaov (Özü), Moreea, Oradea (Varat), Neuhausal și Kamenîța, denumită și Növe Zámky (în Podolia)⁶. Separat de aceste vilaețe, el arată că Poarta otomană considera drept state vasale autonome „*beylicul*“ Munteniei și voievodatele („*voyvodalik*“) Moldovei (numită de Hamdi „Țara Bugdan“) și Transilvaniei, împreună cu Hanatul Crimei (acesta din urmă își întindea stăpânirea asupra stepelor kâpceacilor și asupra Peninsulei Crimeea). Așadar, autorul turc întărește, prin scrierea sa, adevărul privitor la statutul autonom al Țărilor Române în raporturile lor cu Imperiul Otoman în secolul al XVII-lea.

Este cunoscut că statutul politic al Munteniei, Moldovei și Transilvaniei a fost diferit de cel al pašalâcurilor – țări cucerite și administrate direct de otomani – ele fiind considerate state tributare (*haraçgüzar*) încadrate în regim de „*ahd*“, care le garanta autonomia internă⁷. Pentru delimitarea granițelor dintre Poarta otomană și aceste state existau acte speciale (*sınurname*, respectiv, „cărți de hotar“), precum cel încheiat între sultanul Baiazid al II-lea și Ștefan cel Mare (*Koca İstefan*), care se mai afla încă, la 1481, în cetatea Chilieii⁸. După cucerirea punctelor fortificate Chilia și Cetatea Albă, care străjuiau limanul maritim al Principatului Moldovei (1484), trupele sultanilor otomani au reușit să smulgă din teritoriul Țărilor Române și alte mici regiuni, transformate în posesiuni ale Imperiului (*sancakbeylik*-urile de Bender și Tighina, în 1538; *cazaua* Brăilei, în același an; *beylerbeylik*-ul Timișoarei, în 1552⁹).

Privitor la Muntenia, Ibrahim Hamdi comite totuși o eroare, afirmând că acest *beylik* (în alte locuri este denumit *voyvodalik*) se învecina la nord cu Polonia. Rămân interesante însă pentru cercetători detaliile despre București, capitala principatului¹⁰ și despre organizarea internă a statului, cu privire la care sunt inserate scurte informații¹¹.

Deși, în general, grijuliu cu privire la aspectele de ordin istoric – astfel, el menționează care provincii otomane fuseseră recucerite de austrieci sau polonezi către anul 1750 – învățatul otoman se înșală și atunci când notează că numele de „*Bugdan – Bogdania*“ dat Principatului Moldovei ar fi provenit de la un soi de grâu cultivat aici (*bugday*)¹². În fapt, autorul și-a conceput opera la o vârstă destul de înaintată; în plus, o parte din afirmațiile sale se bazează pe date oferite de alții. Este, de aceea, de înțeles cum asemenea greșeli s-au putut strecura în cuprinsul manuscrisului.

Emoționante pagini cuprinde descrierea pe care Ibrahim Hamdi o face asediului cetății Timișoarei (la 1716), folosind expresii sugestive pentru a releva distrugerile provocate de trupele austriece, în contrast cu bogata viață culturală

⁶ Şerafettin Turan, *XVII Yüzdä Osmali İmparatorluğu'num idarî taksimatî (Diviziuni administrative ale Imperiului otoman în secolul al XVII-lea)*, Atatürk Üniversitesi Yıllığı, 1961, p. 210 și urm.

⁷ Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în „Revista de Istorie“, nr. 6/1986, p. 523–534.

⁸ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defterleri (Condicele afacerilor importante)*, Istanbul, f.a., vol. 46, p. 69, doc. 134.

⁹ Mihai Maxim, *Teritoriile românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „Revista de Istorie“ nr. 8/1983, p. 809–810; Gemil Tahsin, *Relațiile Țărilor Române cu Înalta Poartă în documente turcești (1601–1712)*, București, 1984.

¹⁰ Folio 271b la folio 273b (*apud* Cenghiz Orhonlu, *The Historical Geography of Rumelia According to Ibrahim Hamdi's Atlas*, în *A Historical Geography...*, p. 281–287).

¹¹ *Ibidem* (Informațiile, după cum menționează și autorul, sunt extrase parțial din alte izvoare contemporane).

¹² *Ibidem*, folio 273b și 274a.

existentă înainte¹³. Hamdi amintește cele 12 școli coranice (*medrese*) care funcționau în orașul Peș și mulțimea locurilor din Transilvania în care se extrăgeau felurite minereuri. În manuscris sunt cuprinse detalii despre reparațiile întreprinse de otomani pentru întărirea fortificațiilor cetății Hotin, unde autorul a petrecut un timp în calitate de contabil în administrație (1727–1728)¹⁴. Descriind orașul și cetatea Nicopole, Hamdi se referă și la refugiații creștini băjenii aici de frica austriecilor, după căderea în mâinile acestora a Timișoarei și Belgradului. Pentru acești oropșiți, funcționarul otoman dovedește milă și compasiune

În partea consacrată prezentării Principatului Moldovei, se arată că zăcămintele de sare de aici erau foarte bogate și renumite (ca și cele din Muntenia). Se fac referiri la orașele Iași, Galați și Suceava (privitor la împrejurimile Sucevei sunt descrise minele de salpetru și modalitățile folosite în epocă pentru exploatarea sa).

În afara aspectelor succint menționate aici, lucrarea lui Ibrahim Hamdi oferă date interesante despre organizarea militară și administrativă a Imperiului Otoman în primele decenii ale veacului al XVII-lea și cu privire la legile și obiceiurile din diferite provincii. În unele locuri, analizând aspecte de ordin militar, autorul a încercat să compare forța combativă de care dispuneau unele din armatele vremii sale cu cea a trupelor sultanului¹⁵.

Cât privește organizarea administrativă, el folosește pentru *sancak*-uri (Silistra, Nicopol, Vidin, Edirne, Çirmen, Sofia, Semendria etc.) termenul de „țări” sau „districte”, distingându-le astfel de provincii (*eyalet*). La fel cu ținuturile din Anatolia, cele din Rumelia erau divizate în trei mari părți, în centrul acestor șase mari sectoare fiind situată capitala Imperiului Otoman, orașul Istanbul (despre care Ibrahim Hamdi scrie pe larg, înfățișând trecutul său istoric, ca și minunatele moschei și minarete). În dreapta Istanbulului, autorul a plasat orașele de la Dunăre și împrejurimile lor (Tulcea, Silistra, Ada-i kebir și Orșova); în centru, Bosnia și provinciile din jurul Belgradului; în sfârșit, în stânga Capitalei, regiunile de la țărmurile Mării Egee, Moreea și Thessalonicul.

Manuscrisul cuprinde și o descriere amănunțită a sistemului de strângere a impozitelor în Rumelia. Aceste taxe, colectate fie în bani, fie în natură, proveneau mai ales din veniturile realizate în agricultură și din creșterea animalelor. Terenurile arabile și pășunile erau fie încredințate unor militari, pe timpul cât își îndeplineau serviciul militar, venitul de pe aceste loturi (*timar*) constituind un fel de soldă, fie arondate. Arendașii erau numiți *mültezim-i* și ei trebuiau să dea cea mai mare parte din recolta obținută statului (acest sistem se numea *iltizam*). Cel de-al treilea mod de a cultiva pământul era încredințarea sa spre administrare unui funcționar de stat (*emin*), care era plătit direct din vistieria imperială¹⁷.

Este de amintit, de asemenea, faptul că manuscrisul lui Ibrahim Hamdi nu e singurul care face referiri la starea Țărilor Române în secolul al XVII-lea. Un alt scriitor turc important, contemporan cu Hamdi, a fost Ahmed Resni Efendi, care în 1760 a terminat *Eflak coğrafyası* (*Geografia Munteniei*), lucrare concepută în

¹³ *Ibidem*, folio 254a–b; 255a–b; 253b.

¹⁴ *Ibidem*, folio 275b; 276a–b; 277a.

¹⁵ *Ibidem*, folio 161a și 166a.

¹⁶ *Ibidem*, folio 174 b.

¹⁷ Vezi J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'a nos jours*, vol. XI, Paris, 1983; Mustafa Ali Mehmet, *op. cit.*; Halil Inalcik, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essay on economy and society*, Bloomington, 1993 etc.

chip asemănător cu cea a predecesorului său, dar cu informații mult mai ample și mai detaliate. Istoriografia românească a luat de mai multă vreme cunoștință de cuprinsul lucrării lui Ahmed Resni Efendi, prin intermediul străduințelor reputatului specialist Mihail Guboglu, care, în 1974, a descoperit două copii ale acesteia și le-a publicat rezumatele¹⁸. (O altă copie se află în arhiva Bibliotecii Hazine a Muzeului Palatului Topkapı, în Turcia.)

Operele geografilor otomani din secolul al XVII-lea, deși incomplete, pot oferi date interesante, care întregesc imaginea istoricilor asupra realităților din Țările Române și din spațiile învecinate, constituind surse documentare prețioase.

---

¹⁸ Mihail Guboglu, *Două manuscrise turcești de Ahmed Resmi Efendi în biblioteca „V. A. Urechia” din Galați, privind Țările Române*, Galați, 1974.